

Opponensi vélemény

Papp Sándor

Török szövetség - Habsburg kiegyezés

A Bocskai-felkelés történetéhez

c. akadémiai doktori értekezéséről

A jelölt már PhD disszertációjával, mely a szultán által az erdélyi fejedelmeknek adott kinevező-, megerősítő- és szerződéslevelek kritikai kiadását tartalmazta, alapvető kutatási eredményekkel járult hozzá a vazallus Erdély és az Oszmán Birodalom viszonyának tisztázásához. Akadémiai disszertációjának témaválasztásához az elmúlt évek kerek évfordulói – a Bocskai felkelés, illetve Bethlen Gábor trónra kerülésének 400. évfordulója – adtak ösztönzést, mert a konferenciákon elhangzott előadások ismételten ráirányították a figyelmet a török háttér vizsgálatának fontosságára.

Jóllehet Papp Sándor mind Bocskairól mind pedig Bethlenről több tanulmányt is megjelentetett, a két történeti személyiség közötti választását az motiválhatta, hogy a Bocskai felkelést követő békék alapvetően változtatták meg a Habsburg Ház és az Oszmán Birodalom közötti a hatalmi viszonyokat, így nemcsak a magyar, hanem az oszmán történelem szempontjából is jelentős, új megállapításokra nyílt lehetősége. A disszertáción azonban nem egy újabb, csupán török adatokkal kiegészített felkeléstörténetet készített. Amint az alcím, *A Bocskai felkelés történetéhez* is mutatja annak “csak” fő csomópontjaira koncentrált, s török kapcsolatrendszerét világította meg az oszmán történeti forrásokkal.

A munka sokéves, kiterjedt levéltári gyűjtésen alapul, a magyar levéltárak és kéziratgyűjtemények mellett használta a török, az osztrák, a német, a román és a szlovák levéltárak anyagát is. Az eddigi hazai oszmanisztikai kutatások főként a Hódoltság történetére irányultak, Erdély és a Porta kapcsolata kevesebb figyelmet kapott, mert a 17. századi erdélyi anyag elég hiányos Isztambulban. Egyedül a Bocskai felkelés jelent kivételt, hiszen forrásadottságai nagyon jók. A szultáni díván határozatait tartalmazó fontos ügyek defterei közül a 77. számú szinte teljes egészében lefedi a Bocskai felkelés korát, s a disszertáción szerencsés kézzel még további 30 olyan okiratot talált, amelyek Bocskai és a helyi hódoltsági tisztségviselők, nagyvezírek levelezését tartalmazta.

Mivel Bocskai István életéről és felkeléséről hatalmas mennyiségű másodlagos irodalom áll rendelkezésre csak helyeselni lehet a disszertáción módszerét, hogy tudatosan távol tartotta magát a korábbi összefoglaló munkáktól, és a már kiadott forrásokat is lehetőség

szerint eredetiben ellenőrizte. A gazdag ismeretanyagon így aztán meggyőző érvelésű, kimerült munka született, amely leszámolt számos, a magyar történetírásban rögzült toposszal.

A disszertáció az alábbi tematikus súlyponti kérdések köré épül fel:

1. a zsivatoroki békét megelőző Habsburg-Oszmán béketárgyalások a 15 éves háború utolsó három évében
2. A Bocskai felkelés kitörésére vonatkozó források újraértelmezése
3. Bocskai koronájának eredete és a rákosmezei koronázás története
4. A magyarok panaszait felsoroló Querelae kezdetű kiáltvány keletkezése
5. Bocskai ahdnaméi
6. A fejedelem halálának körülményei
7. A hajdúk és az oszmánok kapcsolatai

A disszertáció így önálló tanulmányok lazán összefüggő láncolata, mégis logikusan egymásra épülő kompakt egységet alkot. A továbbiakban a fenti sorrendet megtartva teszem meg az egyes fejezetekkel kapcsolatos észrevételeimet.

1. A béketárgyalások egy hosszabb egyezkedési folyamat lezárását jelentették. A disszerens világosan vezette végig az eseményeket, melyek során a hadakozó felek a háborús patthelyzetből eljutottak az ésszerű kompromisszumig. Ismeretes, hogy a Habsburg és oszmán tárgyaló felek egyáltalán sem haladtak előre a megegyezésben egészen addig, amíg a Bocskai felkelés ki nem kényszerítette Erdély hovatartozásának kérdését. Ezzel összefüggésben érdemes lett volna részletesen idézni Naszuh pasa Erdély oszmán érdekszférába tartozása melletti érveit, s nemcsak utalni rá egy lábjegyzetben, még akkor is, hogyha ez a forrás hat évvel későbbi, 1612-ből származik. Már csak azért is hasznos lett volna a teljes szöveget közzétenni, hogy összehasonlíthassuk változott-e a törökök álláspontja 1599 óta. Az 1599-es béketárgyalásokon a császári biztosok úgy érveltek, hogy Erdély „rég és új jogon a Magyar Koronához és ezáltal a császárhoz, mint magyar királyhoz tartozik”, a török fél viszont a kard jogára hivatkozott, mondván hogy Erdély nyolcvan éve, értsd 1519! óta török kézen van, a vallás pedig tiltja a kard jogán szerzett területek visszaadását. Szívesen láttam volna ezúttal mire hivatkozott Naszuh pasa. Erős kétségeim vannak afelől, hogy a tárgyalásokon felmerült csereügylet, miszerint Esztergomért cserébe a törökök átadták volna a császárnak Egert, reális alternatíva lett volna. A disszerens úgy látta, idézem,

„alapja lehetett volna a fegyvernyugvásnak”. Ugyan hivatkozott arra, hogy a mufti elutasította a cserét, mivel Egerben már dzsámi állt, s a vallási előírások szerint az ilyen helyet nem lehet harc nélkül átengedni, úgy látom azonban, hogy a várak cseréjének kérdése nem volt reális opció és valójában a tárgyalások elhúzására szolgált. Nem tudok egyetlen egy olyan esetről sem, amikor a törökök lemondtak volna önszántukból egy területről vagy várról.

2. Jól kidolgozott fejezet foglalkozott annak a már már megkövesedett toposznak a cáfolatával, amely a felkelés kirobbanását a császáriak kezébe került, Bocskait kompromittáló levelekkel hozta összefüggésbe. A disszerens meggyőzően érvelt amellett, hogy a felkelés pillanatában a császári hadvezetés nem gyanúsította Bocskait semmivel, s semmilyen, Bocskait kompromittáló levél nem került illetéktelen kezekbe, beleértve a szultán által a rendeknek szabad választást engedélyező ahdnámét is.
3. A Bocskai korona eredetéről és a rákosmezei koronázásról szóló magyar és európai forrásokat legutóbb Teszelszky Kees és Kármán Gábor vették vizsgálat alá. Megállapították, hogy a Bocaius által megörökített jelenet, miszerint Bocskai csak ajándékképpen fogadta volna el a nagyvezírtől a koronát, elsősorban az európai közvéleménynek szólt, és nem a lezajlott eseményt rögzítette. Következtetésüket oszmán oldalról a disszerens támogatta meg. Hat, 16. századi elbeszélő forrásban és Evlia Cselebi 17. századi világtutató útleírásban fennmaradt hagyományt elemzett. Bebizonyította, hogy az oszmán protokolláris szabályok szerint sem lehetett volna a koronát visszautasítani. Kimutatta, hogy a törökök tisztában voltak a Szent Korona jelentőségével és keleti köntösbe bújtatva a Nagy Sándor legendán és a perzsa mitológián keresztül értelmezték. Nagy Sándor kapcsán érdemes lett volna megemlítenie, hogy a rá való hivatkozás török részről egyben legitimációs igényt is jelentett, amint ezt Fodor Pál már megállapította. Hiszen ha a szultán Nagy Sándor birodalmának az örököse, a magyar korona pedig Nagy Sándorról szállt volna a szászánida Anúsírvánra, akkor világos, hogy a magyar korona országai a szultánt illetik. Még fontosabb azonban, hogy egy 1607-ben keletkezett históriás ének, melynek szerzője a Homonnay Bálint seregében szolgáló református prédikátor, Bornemisza Váczi Menyhárt volt, a bocskai koronát is Nagy Sándor koronájának tartotta (Szekeres 140–141). A magyar párhuzamra egy megjegyzés erejéig Sudár Balázs is utalt *Egy török utazó a magyar Szent*

Koronáról című 2012-ben megjelent cikkében. Nagy valószínűséggel azonban a magyar hagyomány nincs összefüggésben a törökkel. A korona bizánci eredetét illetően Bocskai követeinek jelentésére, illetve a a nagyvezír levelére hivatkozik a disszerens. Azt azonban, hogy a fejék eredetileg császári korona lett volna, nem bizonyítja a levélben szereplő *tāc-i pādiṣāhī* szóösszetétel, melyet „padišahi, szultáni, tehát császári korona”-ként értelmezett. Számomra ez az értelmezés azt sugallja, mintha a korona a bizánci császároké lett volna. Erre nincs semmi bizonyíték. Ha azonban a padišahi jelzőt uralkodóinak, a szóösszetételt pedig uralkodói koronának fordítjuk, akkor ez a félreértés kiküszöbölhető. Véleményem szerint a padišah szó ugyanígy fordítandó a következő mondatban is, azaz „mivel hosszú idő óta a jeles (és nem az előbbi!) uralkodók kincstárában állt” (*nice zemāndan berü ilerü gelen pādiṣāhlarının hazinelerinden* (helyesen *hazinelerinde*) *durmağla*... Nem zárható ki a disszerens azon felvetése, hogy a korona eredete inkább a konstantinápolyi bizánci patriarchák fejdíszéhez, kamelaukionjához kapcsolható. Még egy harmadik lehetőség is számba jöhet. A magyar szakirodalomban kevésbé ismert, hogy Giovanni Sagredo krónikájában (1694:360) megtalálható Bocskai koronázásának képi ábrázolása. Az itt ábrázolt korona alakja megegyezik az eredetivel, más tekintetben viszont eltér tőle, hiszen az elején forgó van, tollakkal. A képhez tartozó szövegben pedig a koronát a szerb illetve bosnyák fejedelmek fejdíszéhez hasonlítják (eine Crone / welche sonst die Fürsten in Serbien und Bosnien gehabt). Ha hitelt adhatunk a fentebb már említett históriás éneknek, a koronázásban a magyarok is tevőlegesen részt vettek. „Székiben urunk sátorban ül vala//Tisztességgel hozzája mentek vala//Az koronát ük bemutatták vala//Tisztességgel urakval fogatta vala//Császár szavával nagy szépen megáldák//Magyar úr fiak az koronát már tartják//Az vezérvel urunk fejébe adák//Magyar ország királyának kiálták.” Még két dologra szeretném felhívni a figyelmét, a sátorra és a székre, mindkettő hatalmi jelvény. A Rákosmezőn három sátrat állítottak fel: egyet a nagyvezírnek, egyet Bocskainak és egyet a közös étkezéshez. Így a külön ceremóniális sátorral és különösen azzal, hogy a közös étkezés alatt Bocskai külön széken ült, szuverén uralkodónak kijáró figyelmességet kapott. Ezek apró protokolláris dolgok, de ha felidézzük, hogy 1594-ben Szinán pasa nagyvezír a hadjáraton résztvevő krími kánt a saját sátrában vendégelte meg, és maga

mellé ültette, akkor érthető igazán a külön sátorral tanúsított tisztelet, amelyet Bocskai török részről kapott.

4. A *Querelae Hungariae* keletkezésével kapcsolatos eseményeket jól indokolja a disszerens, következtetését, miszerint nem a szerencsi, hanem a korponai országgyűlésen született a magyarok panaszait felsoroló kiadány, elfogadom.
5. A szultáni szerződéslevelek, azaz az ahdnámékkal kapcsolatos kutatásainak legizgalmasabb része a magyar történetírásban Szülejmán ahdnáméjaként elhíresült, magyar fordításban fennmaradt dokumentum kérdése, amelyet Bocskai és utána még számos erdélyi fejedelem is az erdélyi-török kapcsolatok alapkövének tekintett. A disszerens már egy korábbi tanulmányában kimutatta, hogy a dokumentum *hamisítvány*, amely nagy valószínűség szerint Budán, a magyar kancellárián, 1530 őszen, az 1528-as lengyel-török békeszerződés alapján készült. Arra biztatnám a disszerenst, hogy bátran közölje egymás mellett a hamisítvány és az 1528-as lengyel-török béke olasz szövegét. Így rögtön lehetne látni, hogy milyen gyenge lábakon áll a hamisítvány. Nem elég, hogy egy korábbi tanulmányában ezt az összehasonlítást részben megtette (2004:70–84). A hamisítvány kapcsán úgy vélem, még két dolgon érdemes elgondolkodni: az egyik, hogyan került a magyar kancelláriához a lengyel békeszerződés szövege, illetve hol a helye a lengyel-török békék között. A disszerens a már említett tanulmányában úgy foglalt állást, hogy a békeszerződés „bizonyosan Szapolyai követe, Łaski közvetítésével került Budára.” Ezt természetesen nem lehet kizárni, de kézenfekvő lehet más magyarázat is. Ismeretes, hogy Szapolyai a Habsburgoktól 1528 márciusában elszenvedett vereség után Zsigmond lengyel királytól kért menedéket, és Tarnow várában, a koronahetman, Jan Tarnowski vendégeként lengyel földön tartózkodott egészen november 7-ig. Ide érkezett meg követe, Łaski is augusztus 24-én a Portáról. Az 1528. október 17-én aláírt lengyel békét pedig a koronahetman barátja, Jan Tęczynski hozta Konstantinápolyból. A követ azonban János király eltávozta, november 19. után érkezett meg Tarnowba, tartalmáról közvetlenül tehát még nem értesültetett róla Szapolyai. A oszmán diplomáciai gyakorlatban nem ritka, hogy a békeszerződést a török mellett egy másik, európai nyelven (szerbül, bosnyákul, latinul, olaszul) is elkészítik. Így nem zárható ki, hogy a béke olasz szövege esetleg a koronahetmantól jutott el Szapolyaihoz, akár Łaski, akár más közvetítésével. Mivel a békeszerződésnek

csak olasz nyelvű változata maradt fenn, és kiadója szerint a fordítás még a Portán készült (Kolodzyejczyk 2000:227) felvetődik az a harmadik lehetőség is, hogy egyenest a Portáról, Velence segítségével szereztek róla másolatot. Az is elgondolkodtató, hogy az 1528-as lengyel béke egyedülálló a maga nemében. Nem hasonlít a kiadott békeszerződések egyikére sem. És végül az eskü szövegének eredete sem világos, de ebben a kérdésben aligha tudunk majd továbblépni. Rátérve most már Bocskai ahdnáméira, a disszerens rendet teremtett a különböző provenienciájú iratok között. Megállapította, hogy az a változat, amelyet követői hoztak a Portáról, s a mai napig nem került elő, az oszmán diplomatikai gyakorlat alapján nem tekinthető végleges szultáni szerződéslevelének. Ennek az általunk nem ismert török okmányának a nagyvezír által átdolgozott, és a magyarországi eseményekhez igazított példája, viszont ahdnáménak tartható, de csak magyar fordításban maradt fenn. A további három, török nyelvű szövegvariáns ratifikálás előtti példány, ezért felséglevélnek, *name-i hümayunnak*, és nem ahdnáménak minősülnek.

6. Az utolsó két fejezet, melyben Bocskai betegségéről, halálának körülményeiről és a hajdúk török kapcsolatairól ír, bár nem tartozik szorosan a felkelés történetéhez, mégis fontos, különösen az utóbbi kérdéskör ígér újabb eredményeket

Úgy vélem, az eddig elmondottakból is világossá vált, hogy Papp Sándor disszertációját jelentős előrelépésnek tartom a bocskai felkelés kutatásában. Kiváló munka, mely a tudományos módszertan és forrásismeret minden követelményének eleget tesz, egészében és részleteiben is sok új adattal, pontosítással gazdagítja ismereteinket. A továbbiakban következő kritikai megjegyzéseim semmit sem vonnak le a disszertáció értékéből, hanem annak tartalmi és filológiai pontosításra szolgálnak, segítségül egy majdani kiadáshoz.

A disszertáció erőssége, hogy a Bocskai felkelést a török források szemszögén keresztül mutatja be, Ugyanakkor teljesen hiányzik a disszertációból, hogy ugyanezen források alapján hogyan értékeli a török történetírás a felkelést? Vallják-e sorsfordító szerepét a Habsburg-Oszmán viszonyban? Felkészültsége alapján a disszerensnek mindenképpen érdemes lett volna a török historiográfiai véleményeket összegezni.

A jó forrásismeret és kritikus forráshasználat, valamint a meggyőző okfejtés mellett sem hagyható el perdöntő esetekben a forrásokból való részletes idézés. Egy példán bemutatva: a disszerens szerencsés kézzel megtalálta a hamisított „szülejmáni ahdnáme”

legkorábbi magyar fordítását, melyet II. Rákóczi Ferenc a babadagi szerdárnak küldött be Bocskai követeinek irataival együtt. A turkológust igen érdekelné ez a változat, de a disszerens szövegközlés helyett visszautalja a Századokban megjelent korábbi cikkéhez. Visszakeresve a kérdéses munkát, megint csak tanácstalanul áll, mert ott meg a forrás helyett csak a jelzetét találja. Nem várható el, hogy az olvasó levéltári kutatást folytasson.

A tatár kán, II. Gázi Giráj fia, hol Tohtamis kalga, hol pedig Tohtamis Giráj kalgaként szerepel. A név helyes alakja Toktamis Giráj kalga, mert egyrészt a személynevet soha nem használták a dinasztianév nélkül, másrészt a név a keleti török *tokta-* 'szilárdan megállni' jelentésű igéből van képezve ugyanazzal a *-miş*, képzővel, mint a magyar Álmos névnek az eredeti török alakja (Almiş). Tatár részről is meg tudom erősíteni, hogy valóban nem lehetett Toktamis Giráj kalga 1602 nyarának végén Székesfehérvárott, hiszen a kán vezette tatár sereg csak november elején érkezett meg a Szerémségbe.

A 17. század eleji nagy anatóliai felkeléssel kapcsolatban három munkát sorolt fel a disszerens (225-ös jegyzet): egy 1983-ban megjelent angol nyelvű monográfiát, ennek 2000-ben elkészült török fordítását, (ezt használta) és legújabbként Anna Tveritinoва orosz nyelvű munkájának 2006-ban kiadott, török fordítását. Ez utóbbiról megjegyezte, hogy a munka a II. világháború idején a Szovjetunióban keletkezett, és annak ellenére, hogy az orosz szerző a kiadott forrásokat és a 20. század elején megjelent szakirodalom nagy részét ismerte, felszínes, inkább ideologikus. Nem egészen világos, mire alapozta ezt az elmarasztaló véleményét. Anna Tveritinoва a szovjet turkológia jeles kutatójának számít, s Fekete Lajossal is dolgozott együtt Budapesten, aki nagyrabecsülte filológiai pontosságát és forrásismeretét. A felszínességére való utalás nem látszik megalapozottnak. Az anatóliai felkelésről írt munkája az 1939-ben megvédett disszertációján alapult, mely már a háború után, 1946-ban jelent meg az orosz Akadémiai Kiadónál. Természetesen magán viseli a korszak ideológiai jegyeit. Ebben az időben, de még a hetvenes években sem jelenhetett meg könyv a Szovjetunióban Marx, Engels idézetek és egy kis osztályharc nélkül. Ez azonban semmit sem von le a munka tudományos értékéből. A közelmúltban megjelent török kiadás is ezt jelzi. Érdekes a fordító személye és rejtélyesek a fordítás körülményei. A fordítást bizonyosan nem az elmúlt évtizedben készítette Abdülkadir Inan (és nem Abadülkadir!). A baskír emigráns, aki a neves turkológussal, Zeki Validi Togannal együtt a huszas években menekült el a Szovjetunióból Európába, majd menedékjogot kapott Törökországban. Mivel Abdülkadir Inan 1976-ban meghalt, a fordításnak ennél jóval korábbinak kell lennie. Mindenesetre, ha a disszerens legújabb kiadásként aposztrofálja ezt a munkát, akkor meg kell mondani, hogyan vélekedett róla a kiadást előkészítő török történész.

A disszerens a szakirodalmat jól ismeri. Természetesen mindig lehet valamit hozzátenni, egy-egy cikk mindig elkerülheti az ember figyelmét. Nem célom az amúgy is hatalmas terjedelmű bibliográfiát szaporítani, csupán egy kiegészítést tennék. Ez szultáni hárembe bejáratos és a háremhölgyek bevásárlásait intező befolyásos zsidó kereskedőnőkkel, a *kirákkal* kapcsolatos. A *κυρία/kira* cím, görög eredetű szó, jelentése 'hölgy, úrhölgy'. A disszerens által is felhasznált, 1600-ból származó beszámolót a *kira* meggyilkolásáról először Sz. Simon Éva közölte, betűhív átírásban, így erre a cikkre hivatkozni kell. Egyébként a jelentésben szereplő *kirát* Fodor Pál Esperanza Malchival azonosította, III. Murád szultán kedvenc feleségének, Száfiénének volt a *kirája*.

Összefoglalva, a disszerens bebizonyította, hogy alapos forrásfeltárással egy mégoly sokat kutatott témában is lehet újat mondani. Az értekezés színvonala messzemenően megfelel az akadémiai doktorokkal szemben támasztott összes követelménynek. Mindezek alapján javaslom a tisztelt bizottságnak, hogy Papp Sándornak, mint arra minden szempontból érdemesnek az MTA doktora cím odaítélését szavazza meg.

Szeged, 2014. szeptember 11.

Ivanics Mária
a történettudomány doktora